

Individualism normativ și morală în instituțiile politice

Abstract: *Trying to integrate the morals into institutional structures seems a good concern in itself. Often, people ask what the values in the society are or which values should be institutionalized and promoted at the institutional level. Each of us take part in discussions about what kind of morals and values should be included or promoted in the Romanian post-communist society, especially in the context of a „moral crisis of the political system”. Discussion is important forasmuch the institutions underpin any integrated society. They influence individual behaviors and exert the social control. They require specific and persistent patterns of organization and development of interaction between individuals and social groups. The institutions are designed to satisfy the strategic needs and values, so they are crucial for the survival of society. In the political case, their role is to strengthen political stability and democratic order, including the contribution to internalize the democratic approach in society. Thus, the question of beginning this exercise is this: There can be justified a connection between the moral and the political- institutional order in a democratic system? If yes, what is the nature of this relationship? To analyze this issue of concern, I'll show the meaning and conditions of the democratic institutionalization in the light of a contractualist framework. The analysis is completed by the normative individualism principle. Thus, I examine the effects of political institutions at both the social and the individual actors' level.*

Keywords: moral, normative individualism, methodological individualism, political institutions, democratic order, selfperfection

Instituții și interese individuale

Instituțiile stau la baza oricărei societăți. Instituțiile se prezintă într-o diversitate de aspecte. Putem distinge între tipuri de instituții după gradul de cristalizare sau formalizare a normelor. În funcție de modul în care sunt securizate și în care se pun în aplicare sancțiunile, instituțiile pot fi formale sau informale. Atunci când avem în vedere natura apariției instituțiilor, facem distincția între instituții primare, la care indivizii aderă inerent prin socializare și instituții secundare, create de indivizi. Instituțiile controlează fiecare în parte anumite sfere ale vieții sociale, dar unele instituții interferează. Diferitele nivele instituționale intră în contact prin intermediul activităților și grupurilor sociale pe care le controlează și a rolurilor sociale prescrise de către fiecare instituție. Fiecare instituție controlează însă o anumită sferă socială. În acest sens, instituțiile funcționează după norme și sancțiuni distincte și dispun de resurse specifice precum și de grupuri

Viviana Anghel

SNSPA

sociale și roluri sociale specializate funcțiilor lor. Instituțiile dispun și de resurse specifice. Iată că instituțiile relevă o arenă unică de patternuri comportamentale, structuri sociale și relații interinstituționale ce oferă oportunitatea de a analiza complexitatea vieții sociale.

În aceste condiții, este important să stabilim sensul în care folosim termenul de instituție, mai cu seamă că delimitarea teoretică trebuie să conducă orice analiză¹. Astfel, mă voi referi la instituții ca la echilibre de strategie, rezultate în urma alegerilor instrumentale de reguli și norme. Instituția presupune strategii, norme și reguli de interacțiune stabile. În diversitatea instituțiilor arătate mai sus, atenția noastră se îndreaptă spre sfera politică. Ne interesează instituțiile politice, și nu alte instituții sociale. Instituțiile politice sunt instituții sociale a căror particularitate constă în modalitatea coercitivă de impunere a normelor sale de acțiune. Cu alte cuvinte, instituțiile politice controlează societatea în ansamblul ei, nu doar spații sociale restrânse. Dar în același timp, ca și alte instituții, instituțiile politice gestionează interesele participanților lor în sensul deservirii intereselor largi, cât mai extinse. O abordare normativă în acești termeni ne obligă ca prima grijă în ceea ce privește instituțiile politice să fie aceasta. Cum procedăm pentru a evita ca instituțiile să promoveze în special anumite norme² în raport cu alte norme și modele de comportament ce reglează acțiunile individuale.

Înainte de a evalua optimul integrării moralei în structurile instituționale politice, o ultimă precizare definitorie sub raport conceptual devine necesară, și anume diferența dintre formele de cooperare spontană, de tip evoluționist și formele de cooperare instituționalizată. În cazul ultimelor forme de cooperare, instituționalizarea va orienta și constrânge formal acțiunile individuale. Instituționalizarea presupune formalizarea deprinderilor, regulilor și normelor de comportament și este un element definitoriu în procesul sociabilității. Aceasta se referă la normele și regulile de influențare și control social ale comportamentelor individuale, modele specifice stabile de organizare și desfășurare a interacțiunilor dintre indivizi și grupuri sociale.

În aceste condiții, putem opera cu cel puțin o distincție la nivelul instituțiilor politice. Există instituții politice ce apar pentru satisfacerea unor nevoi de bază sau strategice pentru menținerea comunității care le cer. Există și instituții politice care nu pot administra și alte interese decât cele comunitare. Instituționalizarea presupune trecerea de la acțiuni individuale spontane la cooperarea formală. Aici, plecăm de la asumția că indivizii, puși în situația de a alege cadrul normativ aplicabil apoi la societate sau un sistem social, vor alege, cu siguranță, ca acesta să le protejeze libertatea. De regulă, organizațiile, comunitățile, statul sunt diferite forme instituționalizate de interacțiune. Un set de elemente constitutive va duce la organizarea socială instituțională. Cele mai vizibile tipuri de instituții corespondente cu nevoile și interesele sociale esențiale pentru comunitățile care le crează sunt instituțiile culturale, economice, educative, politice. În această diversitate instituțională, instituțiile politice sunt instituțiile care ne interesează mai mult aici. Fiind esențiale pentru stabilitatea vieții colective și a societăților, dar și strategice, ele reglementează organizarea socială și controlează ordinea regulativă.

Relativ la natura intereselor pe care instituția le gestionează, devine clar că nu orice tip de interese poate fi gestionat cu ajutorul acțiunii colective instituționalizate. Astfel, întrebarea rezultată este aceasta: care este natura intereselor pe care le poate administra legitim decizia colectivă în condițiile în care miza instituției rămâne păstrarea libertății și posibilității de reprezentare a intereselor? În linia explicativă argumentată aici, atunci indivizii vor agreea exclusiv norme de instituționalizare liberă. Cu toate acestea, majoritatea

instituțiilor politice întreține fracturi sociale. La o asemenea situație se ajunge din două motive. Acestea vor face obiectul analizei următoare și se manifestă în două feluri.

Există o primă categorie de cazuri în care o mulțime de interese de grup, individuale sau ale unor comunități întregi nu ajung să fie reprezentate politic, în timp ce alte interese, diferite sau chiar opuse, ajung să fie reprezentate. Excluderea de la reprezentarea politică a intereselor în instituții pare a fi destul de cotidiană în sistemele politice actuale. În cele ce urmează, nu voi explica această deficiență prin apelul la categorii de variabile precum capacitatea de exprimare, promovare sau lobby a indivizilor, grupurilor și comunităților, ci voi fixa explicația pe fondul normativ anunțat.

De cele mai multe ori, alegerea între alternativele de politici presupune alegerea unor opțiuni în defavoarea altor opțiuni. Frecvent, interesele individuale, ale grupurilor și comunităților sunt distincte sau chiar antitetice. Or statul sau construcțiile instituționale aferente sunt singurele care pot gestiona aceste interese. Deseori, statul nu ajunge să reprezinte toate interesele sau, în cel mai bun caz, temporizează reprezentarea lor. Într-o discuție ce tranșează o asemenea problemă, unii pot aduce argumente care să întărească ideea că nu este nimic neobișnuit ca atâtea interese să nu ajungă să fie reprezentate. Însă dificultatea pe care o subliniez aici este că fiecare individ, indiferent dacă ajunge sau nu să fie reprezentat politic la nivelul intereselor sale, are blocată o investiție personală în structura instituțională politică (taxe, impozite, contribuții, eforturi de cunoaștere și comunicare instituțională). Fără îndoială că individul contribuie cu resurse la acea instituție chiar dacă aceasta nu îi gestionează interesele relativ la resursele investite. De aici întrebarea dacă mai este oportun ca instituțiile să gestioneze interese pe care nu reușesc să le reprezinte. Atunci, ce fel de interese ar mai justifica o administrare instituțională? Raportat la planul individualismului normativ, *din faptul că unele preferințe sunt personale și nu produc externalități publice, reiese că nu există motive suficiente pentru administrarea colectivă a acestor preferințe*. Construcțiile instituționale politice nu pot gestiona probleme de morală individuală și de aceea instituțiile nu trebuie să gestioneze probleme de morală personală decât în măsura în care putem dovedi că acestea ating sfera publică și socială. În aceste condiții, voi arăta ce tip de structură socială poate proteja individul prin oferirea unui maximum de libertate. În același timp, vreau să discut condițiile în care o astfel de structură a sistemului social este dezirabilă.

Când politica este folosită pentru promovarea unui cod moral particular sau a unor imperative de ordine pentru o anumită formă de organizare socială, se face o greșeală similară cu aceea de a încerca să se impună o anumită înțelegere asupra conceptului de Dumnezeu sau a religiei (Rasmussen and Den Uyl: 2005). Construcția instituțională de tip politic nu este potrivită pentru a reglementa, a impune sau promova morala publică cu privire la modul în care un om poate să se manifeste în spațiul privat.

Două aspecte provocatoare ale cooperării umane instituționalizate au deschis căutarea de explicații pentru tema de față. Le voi prezenta pe amândouă, în cele ce urmează. Dacă într-o ordine instituțională de tipul pieței libere indivizii au libertatea de exit, putând oricând să refuze interacțiunea într-un context sau altul sau putând să-și retragă resursele³ dacă nu-și mai pot satisface interesele relativ la cadrul instituțional în care se regăsesc, într-o ordine instituțională de tip public⁴ situația este diferită. Ulterior momentului meta și constituțional, indivizii participanți nu mai pot ieși decât cu greu și cu încălcări semnificative ale libertății lor. Dacă în momentul negocierii principiilor constituționale nu există condiții de acces, respectiv oricine poate ieși, atunci, posibilitatea de exit ulterior

instituționalizării nu se aplică în termeni reali pentru participanți. Cum problema care poate apărea aici este legată de potențialele conflicte între preferințele unor oameni raționali și *liberi*, din principiul individualismului normativ rezultă cu necesitate că aceștia trebuie să se poată retrage. Problema nu este că potențialul de conflict este direct proporțional cu diversitatea intereselor, ci că de cele mai multe ori, indivizii nu pot să aleagă să iasă din acea instituție⁵.

Desigur, ne vom întreba ce anume îi face pe oameni să participe la instituții, să creeze organizații? În primul rând, reducerea costurilor de interdependență și tranzacție. Dacă societatea este în ansamblul ei o rețea de tranzacții-contracte, atunci un model tranzacțional va aduce argumente în sprijinul instituțiilor (Williamson:1986). În al doilea rând, justificarea instituțiilor vine în primul rând din faptul că acestea sunt în primă instanță norme. Organizarea socială presupune organizarea prin instituții, așa încât dacă nu există societate, înseamnă că ne întoarcem la „inconvenientele stării naturale”⁶, de care nu ne poate apăra decât societatea, prin instituțiile sale „care ne orientează”⁷. Într-o primă fază a instituționalizării, există norme care includ moravurile consacrate ale interacțiunii cu ceilalți. Într-o fază secundară, normelor le sunt atașate forme de organizare și sancțiuni asociate, integrându-se în „legea și sistemul judiciar comune la care să apeleze”⁸. Cu toate acestea, nu putem să uităm că instituțiile trebuie să fie nu doar legale, ci și legitime (Locke)

În manieră contractualistă am arătat că, atunci când oamenii consimt asupra unor reguli, ne regăsim în fața unei instituții legitime, ce poate fi justificată. Totuși, *dacă respectăm principiul individualismului normativ, nu putem asuma că alegerile individuale sunt pentru totdeauna stabile*. Indivizii sunt raționali și inserați în relații sociale. Preferințele se pot schimba, deci sunt în mare măsură impredictibile. Acțiunea umană însăși poate fi caracterizată de impredictibilitate. Dacă am încerca să echilibrăm cooperarea dintre oameni de la nivelul operațional cotidian nu am găsi decât conflicte de interese, probleme de constrângere și executare, comportamente oportuniste⁹, costuri tranzacționale mari, contracte ambiguu definite, contingențe neprevăzute, manipularea agendei, inducerea anumitor preferințe sau reformularea problemelor.

Ceea ce este important și subliniază atât Buchanan, Tullock (1962), Buchanan (1972, 1977, 1990), cât și Rasmussen și Den Uyl (2005, 2008), este că un sistem instituțional nu trebuie să controleze preferințele individuale, ci să protejeze libertatea, rațiunea și posibilitatea atingerii oricărui obiectiv individual. Eu sugerez aici că un sistem social nu trebuie să controleze trei tipuri de preferințe: de intrare, de exit și de conduită morală. Condițiile pentru o alegere constituțională legitimă¹⁰ formează o structură aplicabilă în aceeași măsură oricărui interes individual. Expresie a consensului, compromisului și moderației, procesele de instituționalizare nu trebuie să garanteze forma asigurătoare de reprezentare a unor interese în raport cu altele, ci, dimpotrivă, ele trebuie să garanteze posibilitatea ca orice interes individual care nu se opune drepturilor și intereselor unei alte persoane să poată fi urmărit.

Rezultatul interacțiunilor dintre homo economicus sunt principiile normative, dar nu în sensul că atitudinea morală produsă în interiorul unei ordini de piață justifică ordinea însăși. Morala poate cere reformarea comportamentelor greșite, poate facilita comportamentele potrivite sau poate să folosească natura umană așa încât să dezvolte anumite aspecte pozitive. Morala este robustă și centrată pe coexistența cu ceilalți, este omogenă și universalizabilă. Aspectul conduitei asociate cu morala este prescriptiv și evaluativ. În

aceiași timp, morala este relativă în sensul că este acceptată de comunitatea sau indivizii care o promovează. Ceea ce este moral pentru unii, nu va fi la fel și pentru alții. Abaterile de la valorile și normele acceptate de o comunitate, de către un individ sau un grup de indivizi se manifestă prin încălcări caracterizate de gesturi excentrice, nonconformiste și imorale. Dar din faptul că evaluăm un sistem social prin raportare la principiul individualismului normativ și metodologic decurge că nimeni nu poate trăi o viață morală pentru altcineva și nici nu se justifică încercarea de a ghida oamenii spre comportamente morale. Sistemul social este viu, caracterizat de fluiditatea preferințelor și impredictibilitatea acțiunilor umane. În aceste condiții, un sistem social trebuie să ofere garanția că tipuri de morală diferite nu vor intra în conflict structural și că anumite forme de morală nu vor prevala în raport cu altele.

Analiza de față se desfășoară în termenii *intereselor și preferințelor individuale*, în acord cu principiul individualismului normativ și metodologic și cu grija păstrării celui mai înalt grad de libertate individuală în acțiunile politice. Răspunsul pe care încerc să îl dau aici este că preferințele diferite legate de problemele individuale pot fi protejate printr-un sistem politic echivalent cu un set de principii morale-politice-economice cuprinse apoi în legile și instituții, care vor determina relațiile, termenii și tipurile de asociere. Ceea ce vreau să subliniez aici este diferența între rolul moralei și rolul politicii instituționalizate. Dacă morala ne indică în ce fel să trăim, atunci politica trebuie să securizeze posibilitatea ca persoanele să trăiască moral. Cu siguranță, ar trebui să răspundem și la întrebarea aceasta. Cum putem să trăim viața pe care ne-o dorim? Există vreo structură instituțională care să permită membrilor să își trăiască viețile așa cum vor? Care sunt condițiile care ar trebui respectate pentru ca un sistem social să nu avantajeze structural un set particular de preferințe legate de sfera individualității? Rezultă așadar că trebuie să căutăm condițiile de instituire ale unei ordini politice și legale care să satisfacă și să operaționalizeze criteriul individualismului normativ din care decurge cu necesitate ca fiecare actor care va fi afectat de planul instituțional, să participe sub o formă sau alta la adoptarea instituției.

Așadar, în cazul în care cooperarea constituțională este legitimă¹¹, putem prezice echilibre instituționale stabile. Aceasta *nu implică însă și un echilibru stabil viitor*, iar *dacă* ar presupune, atunci nu este cert dacă condițiile structurale prin care se exercită echilibrul mai respectă principiul individualismului metodologic. Desigur, instituția are și rolul de a întări câmpul valoric-normativ în rândul participanților. Altfel, putem asuma că la un moment t_0 toți actorii care vor să aleagă constituția unui sistem instituțional agreează, în cele din urmă¹², prin schimb și negociere, condițiile structurale care vor influența nivelurile ulterioare de acțiune a participanților. Dilema lor imediată ar trebui totuși să fie aceasta. Ce tip de ordine permite inserția unor principii structurale de natură să protejeze libertatea și rațiunea participanților în momentele t_2 și t_3 ? Dacă impredictibilitatea preferințelor, potrivit lui Shepsle (1989), este singura certitudine, atunci, asumând că oamenii își pot schimba liber preferințele, care sunt consecințele pe care le-ar implica faptul că unii dintre aceștia nu vor mai dori adeviziunea la instituție? Să ne închipuim că aceștia vor dori să înceteze să mai fie participanți și vor considera că resursele lor nu mai sunt corect administrate la nivel operațional. Pentru a sublinia mai clar, ar fi legitim și ar putea indivizii să își retragă resursele dacă acest lucru corespunde cu interesul lor? Apelând la Riker (1980) sau Shepsle (2007), ar trebui să așteptăm îndeplinirea unor condiții care să vulnerabilizeze echilibrul instituțional și să ducă la renegocierea bazelor instituției. Aceasta atrage însă, o problemă morală, care duce la încălcarea principiului individualismului metodologic.

Acestea sunt situațiile întâlnite în cadrul ordinii de tip public, din care individul nu poate să-și retragă resursele independent de afectarea echilibrului instituțional. Iar afectarea echilibrului instituțional se face greu, timp în care respectarea libertății individului este temporizată.

Altfel spus, pentru a pune cel puțin în discuție echilibrul instituțional și a renegocia setul de acțiuni *ex ante* permise și interzise, individul trebuie să aștepte fie formarea unei majorități, fie a unei coaliții, fie poate să speculeze diferite oportunități, așa cum am arătat mai sus. Libertatea lui va fi încălcată chiar dacă în momentul constituțional, de adoptare a instituției a avut libertatea de acces/exit. Aceasta deoarece ulterior, instituția îi temporizează exit-ul. Dacă respingem, potrivit individualismului normativ, orice concepție organică asupra acțiunilor sociale, potrivit căreia ar exista un bine general dezirabil și consacrat ce transcende indivizii¹³, atunci înseamnă că dreptul fiecăruia la alegere individuală trebuie respectat în orice moment. Nicio instituție nu poate fi justificată decât prin apelul la indivizii participanți, astfel că, dacă aceștia sunt tratați egal în momentul constituțional, principiul trebuie aplicat în aceeași manieră și în momentele postconstituționale. Aplicând principiul lui Buchanan, ideea fundamentală marxistă - că un grup își poate impune întotdeauna preferințele asupra unui alt grup - este anulată¹⁴. Astfel, *întrebarea-cheie*, acum în manieră contractualist-normativă, este dacă indivizii au consimțit asupra unor reguli care să ducă la respectarea libertății individuale oricând, nu doar în momentul constituțional.

Drama instituțiilor reglatoare de ordine socială se leagă de modul în care controlează presiunile spre distribuția cât mai echitabilă de venituri/resurse, de modul în care se concentrează asupra consimțământului indivizilor față de modul în care instituția ar trebui să funcționeze. Însă drama instituțiilor este legată în egală măsură de indivizii care nu mai consimt modul de distribuție instituțională a resurselor. Pentru aceștia, încercăm să stabilim dacă este mai potrivit să aștepte să aibă susținerea unei majorități pentru a obține schimbarea instituțională sau să renunțe la investițiile sale în instituție, dacă acest lucru le-ar fi permis. O serie de argumente ne poate arăta că individul este un om social și ca atare, el are nevoie de interacțiune socială, schimb cu comunitatea socială și participare la instituții și organizații. Dar faptul că individul are nevoie de viața de tip social, nu implică în mod necesar și accepțiunea sa pentru participarea la anumite instituții politice. Viața socială nu se termină dincolo de instituțiile politice. Am observat anterior că instituțiile sunt de mai multe tipuri, iar instituțiile politice diferă de alte instituții prin faptul că sunt securizate prin violență autorizată. Este adevărat, unele instituții politice sunt importante, strategice pentru supraviețuirea comunităților. Nu mă refer la aceste instituții, ci la cele secundare, create de om. De pildă, dacă indivizii moștenesc prin socializare primară consumul de elemente religioase, atunci, instituțiile oficiale de administrare a cultelor sunt secundare. De aceea, faptul de a nu fi mulțumit cu modul de gestiune al resurselor de către o instituție și de a cere, pe cale de consecință, exit-ul, nu este consistent cu a fi nesociabil sau asocial. De altfel, indivizii nu au cum să renunțe la viața prin instituții. Dincolo de instituțiile politice strategice pentru supraviețuirea societăților libere, instituțiile politice sunt mai degrabă mijloace decât scopuri în sine, iar indivizii, având dreptul moral fundamental la libertate, pot să-și aleagă instituțiile din care vor sau nu să facă parte.

Ceea ce sublineez aici este că oamenii trebuie să poată renunța liber la o instituție în favoarea alteia. Individul trebuie să își poată retrage investiția din instituția pe care o părăsește, în totală conformitate cu dreptul lui de a se folosi pe sine și proprietățile sale în acord cu alegerea individuală. De aici, reiese o problema esențială în abordarea insti-

tuțiilor politice și a instituțiilor, în general: deseori acestea sunt etichetate drept anterioare și suficiente indivizilor. Spre exemplu, statul se poate lipsi de individ, însă individul nu se poate lipsi de stat. Or, nu putem susține această teză din moment ce asumăm că înseși instituțiile se reduc la indivizi și acțiunea lor. Societățile instituționalizate nu au nevoie de aceste tipuri de instituții, mai puternice decât ele. Este adevărat, așa cum am arătat mai sus, unele instituții sunt absolut necesare pentru sistemele democratice. Statul și instituțiile politice fundamentale lui trebuie abordate întotdeauna din perspectivă constituțională, deci o perspectivă bazată pe consens și moderație. Aceasta nu justifică necesitatea de a încadra în acțiunea colectivă instituționalizată orice tipuri de interese, cu scopul de a le modera. În interiorul societății, indivizii nu se confruntă doar cu alegeri colective, cu externalitate publică. Morala, religia sunt preocupări exclusiv individuale. Spre exemplu, în cazul instituțiilor care administrează bunuri culturale, precum ministere ale culturii, este evident că orice individ contribuabil participă la acestea prin plata taxelor și impozitelor. În același timp, individul consumă bunuri culturale. În aceste condiții, instituția finanțează preferențial unii operatori culturali în defavoarea altora. Individul poate să nu consume bunurile culturale finanțate de stat, deși contribuie material la administrarea lor. Cum produsele culturale, de artă sunt expresii particulare ale creativității umane, înseamnă că și alegerea individului cu privire la ce este artă, frumos sau ce îl face să se simtă cultivat sau instruit trebuie să fie particulară. Așa observăm că libertatea individuală nu este respectată sub cel puțin două aspecte. În primul rând, este clar că unele resurse individuale vor fi gestionate contrar cel puțin unor interese. De pildă, poate că cineva consumă produse culturale prestate de operatori culturali pe care statul nu îi finanțează. De aici rezultă destul de limpede că nu toate acțiunile politice-colective sunt justificabile cu sprijinul libertăților și drepturilor individuale, iar unele acțiuni individuale nu trebuie înscrise în acțiunea politico-colectivă. În al doilea rând, oamenii nemulțumiți de modul în care instituția le gestionează interesele, nu își pot retrage resursele (sunt obligați în continuare să cotizeze la bugetul instituției, prin impozitul pe venit și alte impozite și taxe). Observăm că instituțiile administratoare de bunuri culturale nu sunt esențiale supraviețuirii societății. Reiese de aici că acțiunile individuale și sociale nu trebuie să ia schema acțiunilor colective dacă nu au externalități asupra comunității sau societății.

Devine clar acum că orice sistem care protejează anumite viziuni cu privire la ceea ce este bine, normal sau moral protejează implicit ideea unei autorități de cunoaștere ultime în raport cu individul. Întrucât numai individul poate cunoaște cu certitudine ceea ce îi afectează interesele, orice pretenție de autoritate de cunoaștere, fie aceasta instituție, duce la pericolul unei autorități decizionale ultime care va transcende indivizii și cunoașterea acestora. Deoarece intră în deplina responsabilitate a individului faptul de a-și realiza propriul bine, poate fi extrem de necesar ca acesta să renunțe la o instituție în favoarea alteia. Desigur, realizarea propriilor interese depinde până la urmă de societate, de coexistența cu alții, de a avea valori comune pentru a putea susține proiecte comune. În aceste condiții, măsura în care cineva reușește nu depinde în mod fatalist de relațiile cu lumea instituțională. Este adevărat, există interdependențe între efectele deciziilor individuale deoarece avem de-a face cu un context social, adică relațional și mai mult, contractual, în sensul că agenții nu au posibilitatea de a nu ține cont de consecințele acțiunii lor asupra celorlalți. Drepturile negative ale indivizilor trebuie să fie însă respectate. Dar, din nou, realizarea propriilor interese intră în responsabilitatea fiecăruia. Individul se află într-un context de acțiune. Fiecare încearcă să ia o decizie susceptibilă să-i aducă

cele mai mari câștiguri. Preferințele nu presupun un efort de explicare anume și este irelevant la ce nivel sunt influențate de diversele experiențe anterioare deciziilor. Dacă activitatea socială presupune relații cu *orice* ființă umană și dacă recunoaștem libertatea de a realiza propriile interese, atunci vom putea lansa dezbaterea cu privire la cadrul normativ necesar în acest sens. Astfel, vom avea nevoie nu de un cadru normativ care să ghideze comportamentul moral în acțiunile morale, ci de reglarea comportamentului astfel încât să existe condițiile în care acțiunile morale să poată avea loc¹⁵. Acest principiu ar permite ca acțiunile morale de orice tip să se poată produce, ca indivizii să fie conduși de propriile interese în feluri diferite, în culturi și comunități sociale diferite și în acord cu propria viziune despre ceea ce este bine, dar în același timp fără să creeze vreun conflict moral structural în ordinea moral-politică.

Un alt argument ține de natura abstractă a moralei, care poate lua infinite tipuri și fiecare tip să aibă pretenția de universalitate. În același timp, interesele individuale sunt cât se poate de reale, implicând pragmatism. Adesea, morala consacrată prescrie un set de comportamente, însă indivizii, în căutarea intereselor, se abat de la aceasta. Ar fi utopic ca în acest sens să ne gândim la un echilibru stabil în timp. Comportamentele umane sunt impredictibile și au în cea mai mare parte a timpului legătură cu interesele. De aceea, morala nu poate avea ca incidență decât principiile realității sociale a unor indivizi raționali. Dacă morala este relativă și depinde de alegerea individuală, de grup, comunitate sau societate, înseamnă că trebuie să acceptăm un *pluralism moral* și că avem nevoie de un principiu *metanormativ* care să fundamenteze pe principiile pe drepturile individuale negative.

O nouă linie de argumentație excelentă, bazată din nou pe principiul normativ al individualismului, împotriva introducerii moralei ca obiect al sistemului instituțional este următoarea. Există un tip de cunoaștere locală (Rasmussen and Den Uyl: 2008)¹⁶ a indivizilor: fiecare trebuie să acționeze într-o lume fizică, folosindu-se de și controlând proprietatea fizică de care dispune. Orice individ are acces la ceea ce se întâmplă într-un anumit moment și spațiu. De aici, rezultă că fiecare dintre noi este ignorant în legătură cu ceea ce se întâmplă cu alții. Cunoașterea noastră despre ceilalți este limitată ca acces. Nimeni nu poate cunoaște mai bine decât noi ceea ce ni se întâmplă și ca atare, ce interese avem. De aceea, este esențial să recunoaștem dreptul moral fundamental la libertate negativă. Noțiunea de „drept” este invocată aici pentru a clarifica așteptările indivizilor despre cum trebuie tratați în raport cu alții. Termenul de „moral” este folosit pentru a sublinia că acesta ar trebui să existe, dar că acesta nu există în mod necesar și în realitate. În sfârșit, termenul de „negativ” se referă la modul în care indivizii îi tratează pe ceilalți, adică la modul în care nu ne pot folosi ceilalți indivizi. Dreptul la viață și dreptul la proprietate sunt două drepturi corolare. Drepturile morale fundamentale argumentează împreună că individul își poate trăi viața în conformitate cu propriile alegeri, mai mult, că individul și proprietățile sale nu pot fi folosite prin consimțământ¹⁷. Aceasta înseamnă că individul nu poate fi constrâns să facă acțiuni considerate drept morale sau să își îndeplinească obligații morale față de alții, „să participe la binele politic comun sau să promoveze cel mai mare bine pentru toată lumea”¹⁸. Problema este că drepturile, în sine, sunt rezultatul interacțiunilor abstracte, deci ele vor trebui trecute într-un plan operațional. Atunci când le vom aplica, vor trebui securizate prin utilizarea violenței. Iar modul în care se va utiliza violența trebuie prevăzut în constituție. Cu alte cuvinte, modalitățile de garantare a respectării regulilor trebuie agreate de către oameni¹⁹.

Condiții pentru o ordine metanormativă

În aceste pagini am agreat că statului nu trebuie să-i revină rolul de finalitate morală. Argumentația implică ideea că indivizii sunt sociali pentru că au simțul binelui și răului, al dreptății și nedreptății. De aici rezultă că doar plecând de la aceste atribute, se pot forma familia și statul (instituțiile). Statul implică natura umană.

Rezultă în mod necesar, ca o consecință: statul nu poate fi opus drepturilor naturale ale omului. Iar dacă drepturile naturale ale omului sunt drepturi morale, inalienabile, prin contrast, drepturile legale sunt drepturile civile și consacrate printr-un sistem de organizare politică, instituțională. Acest sistem codifică în norme legale drepturile civile, care depind, de altfel, de particularitățile fiecărei ordini sociale și politice. În schimb, drepturile naturale sunt universale, spre deosebire de drepturile civile, care țin de diversitatea normelor sociale și a organizărilor politice. Acestea sunt determinate de morala publică consacrată instituțional. De aceea, primul set de drepturi, cel al drepturilor morale, nu poate intra sub incidența unui sistem politic. El trebuie securizat indiferent de forma de organizare social-politică, indiferent de elementele de morală publică consacrate. De aceea, înainte să instituim ordinea normativă (ordinea prin instituții), este necesară instituirea unei ordini metanormative. Aceasta nu are legătură cu morala la nivel instituțional, ci la nivel metanormativ (înainte de instituționalizarea oricăror norme). Nivelul metaconstituțional afectează nivelul constituțional, iar acesta din urmă orientează procesele politice, acțiunile reprezentanților aleși dar și alegătorii, birocrății și juriștii (Ostrom: 2005).

Drepturile individuale sunt principii morale, dar acestea sunt diferite de alte principii morale și norme obișnuite deoarece scopul acestora nu este nici finalitatea morală a indivizilor, nici atingerea unor condiții pentru finalitate morală. Aceste principii nu au nici rolul de a ghida moral alte persoane sau de a institui dreptatea. Mai cu seamă când morala este o problemă de alegere individuală. Diferența dintre drepturile individuale și alte drepturi nu este nici măcar aceea că ar fi nonconsecinționiste. Drepturile individuale sunt drepturi ce țin de ordinea metamorală. Ele sunt legate de asigurarea, menținerea și justificarea condițiilor necesare pentru ca alegerile legate de modul de viață și tipul de morală individuale să nu fie în conflict structural într-o societate. Mai mult, aceste principii asigură *fundamentele morale* care justifică contextul social care să permită oricărei persoane și oricărui grup social să se poată dezvolta conform cu normele pe care le dorește.

Aceste principii asigură participarea liberă a individului la orice instituție dorește. Prin urmare, aceste principii asigură nu doar fundamente morale pentru acțiune umană individuală, ci și *fundamente raționale* pentru alegerile individuale. Principiile sunt metanormative deoarece obiectul lor nu este favorizarea vreunui set particular de norme sau vreo instituție, ci favorizarea alegerilor oricărui tip de normă sau instituție. Iată argumentul pe care l-am dezvoltat mai sus:

Asumpția de bază este că autoperfectarea este scopul fiecărui individ. Autoperfectarea implică doar acțiunile individuale care nu au externalitate publică în sensul afectării altora.

Există anumite condiții de libertate definite și sancționate moral prin drepturile individuale, care interzic folosirea neconsensuală sau violentă a puterii (coerciția).

Folosirea neconsensuală sau violentă a puterii politice este incompatibilă cu natura și sensul autoperfectării.

Alegerea individuală este absolut necesară pentru autoperfectare.

Argumentele 2 și 3 nu implică faptul că menținerea unui context de libertate politică,

protejat de puterea de coerciție, este necesară pentru că ar determina sau trebuie să determine indivizii să se autoperfecțeze. Dacă se înlătură limitele libertății de la acest nivel, individul devine proiectantul propriei sale vieți politice. Ceea ce vreau să spun este că nu este necesară decât ridicarea restrângerilor drepturilor care asigură autoperfecțarea. Libertatea politică nu înseamnă libertate de autoperfecțare și nici nu va aduce o totală responsabilitate asupra autoperfecțării. Dacă libertatea politică este o condiție necesară pentru alegerea individuală politică, aceasta nu înseamnă că este necesară și pentru autoperfecțare. Autoperfecțarea are nevoie de un grad de libertate negativă. Între perfecțarea politică și cea morală nu există nicio legătură.

Fundamente pentru instituirea individualismului normativ ca principiu metanormativ

Dacă argumentul dezvoltat în aceste pagini este valid, atunci un sistem social care favorizează libertatea individuală pentru fiecare actor în parte este necesar și va îndeplini următoarele condiții. Aceste condiții nu justifică prin apelul la fundamente morale, îndrumarea indivizilor în autoperfecțare, ci mai degrabă constrânge comportamentele așa încât să poată fi respectate condițiile care securizează și mențin *posibilitatea* ca indivizii să își urmeze propriile alegeri privind morala personală. Nu este obligatoriu ca indivizii să se autoperfecțeze moral, ci este obligatoriu ca indivizii să *poată* să se autoperfecțeze moral. Astfel, individualismul normativ nu își propune să afecteze comportamentele umane morale deoarece este universal și *ipso facto* trans-social, trans-cultural, trans-personal. Acesta furnizează condițiile pentru un context instituționalizat general caracterizat de libertatea de alegere individuală în probleme de morală. Condițiile alcătuiesc o *metanormă*²⁰ astfel:

Proprietatea morală a individualismului sau individualismul normativ. Sistemul instituțional nu va prejudicia structural contextul social, în sensul că nu va fi favorizată nicio formă sau alegere individuală de autoperfecțare morală.

Principiile sunt *egal sau universal aplicabile* și suportă orice tip de formă de autoperfecțare morală, cu condiția ca aceasta să nu lezeze libertatea celorlalți.

Principiile libertății individuale se regăsesc empiric în **orice** formă de morală personală (în acord cu autoperfecțarea).

Numai indivizii au dreptul la alegerile relevante moral pentru propria viață. Altfel, formele de autoperfecțare, stilurile de viață sau opțiunile morale nu sunt relevante independent de alegerile raționale ale indivizilor.

Totuși, să ne imaginăm cazul în care se negociază bazele morale pentru un sistem social altfel decât după cele patru principii explicate mai sus. Să luăm cazul statului. Dacă acestuia îi revine rolul de finalitate morală a indivizilor, atunci două situații sunt posibile. *Prima* este cea în care este promovată un principiu metanormativ abstract. *A doua situație* este cea în care sunt promovate doar anumite principii la nivel metaconstituțional. În primul caz, va trebui ca cineva (o persoană sau o instituție) să stabilească valorile și setul de comportamente care vor fi morale. Raționalitatea acțiunii este imposibilă întrucât nu există reguli universale *a priori* care să indice ce anume este bine. Ceea ce este bine, moral sau valoros are relevanță numai în contexte particulare, ținând cont de indivizi și relațiilor acestora, precum și de rațiunea individuală. În plus, problema de a stabili ce este bine pentru o societate ne face să ne gândim că ar fi necesară o sursă ultimă a cunoaște-

rii. Iar aceasta este o greșeală fundamentală și atrage întrebări în legătură cu originea și validitatea indicațiilor cu privire la ce este moral. Iar întrebările nu susțin stabilirea adevărului deoarece pleacă de la aserțiunea că numai o autoritate ultimă poate da răspunsurile corecte. Orientarea ridică, așadar, problema autorității de cunoaștere ultime²¹, cea care ar furniza, în această logică, un răspuns legitim, pe care nimeni să nu îl pună la îndoială. Aceasta ne aduce în fața unei greșeli politice fundamentale, care creează paradoxuri raționale și afectează libertatea și rațiunea individuală. Surse ideale de cunoaștere nu există, de aceea nu putem lăsa autoritatea de cunoaștere unei singure persoane sau instituții. De aceea, cazul în care un tip particular de morală este promovată pare practic imposibil în limitele cadrului nostru teoretic, deoarece ideea despre ce este bine, moral sau valoros nu poate fi decât individuală. Prin urmare, condițiile 1 și 2 expuse mai sus ar fi încălcate.

Un alt aspect ce poate exemplifica argumentul profund al acestor considerații teoretice se leagă de dreptul la autoperfectare și finalitate morală. Aceasta presupune accesarea unor resurse individuale, diferite de la un individ la altul. Virtuți precum curajul, integritatea sau dreptatea pot fi necesare în planul individual de finalitate morală. De aici, unii ar putea eticheta aceste achiziții sociale drept constituenți absolut necesari pentru pornirea unei direcții de moralitate. Însă nu toți oamenii au aceeași considerație despre achizițiile personale necesare pentru autoperfectare și despre modul și condițiile în care acestea ar trebui să se integreze în acest scop. Oamenii au opinii și considerații diferite, uneori chiar opuse. Gradul în care aceștia ajung să valorizeze diferite potențiale achiziții cognitive, afective sau sociale se face întotdeauna relativ la structurile de relații și interdependență, dar și la înțelegerea de tip pragmatic a indivizilor. Preferințele și structurările de preferințe, angajamentele cognitive și afective sunt explicabile prin alegerile indivizilor și experiențele pe care aceștia le au în raport cu ceilalți. De aici rezultă că numai la nivel *abstract* putem considera că oamenii au aceleași considerații cu privire la resursele cognitive, afective și sociale necesare finalității morale. În sfârșit, doar indivizii își pot structura preferințele și pot da explicații²² pentru asumarea lor. Ca atare, aceste tipuri de achiziții sociale nu pot alcătui o bază pentru niște principii metanormative deoarece încalcă condițiile 2 și 3.

Libertatea individuală de autoperfectare morală

În lumina considerațiilor individualismului normativ, numai indivizii - persoane reale și fizice își pot urma liber propriul interes. Este adevărat, de cele mai multe ori în structuri de interdependență. Însă faptul că indivizii sunt, în general, ființe sociale, nu implică și că interesele lor ar fi în mod necesar, întotdeauna dependente de înțelegerea cu celălalt. Științele socio-umane întâlnesc deseori situații în care indivizii își pot urma unele planuri independente de orice negociere cu ceilalți, dar chiar și fenomene macrosociale manifestate într-un context asemănător cu cel al stării de natură, în cadre instituțional-sociale²³. Aceste planuri nu pot fi decât cele pe care doar indivizii le pot îndeplini. Dintre acestea, un plan posibil pe care individul îl poate adopta este acela de a trăi o viață morală. Acesta este un drept. Constituția americană fundamentează, de pildă, dreptul la fericire. Dreptul la fericire, ca și dreptul de a trăi o viață morală nu poate fi decât individual, pentru că nimeni nu poate trăi o viață morală sau poate fi fericit în locul altcuiva.

În termenii expuși aici, nu este potrivit ca un sistem social instituționalizat să determine structural ce fel de viață și ce fel de morală vor adopta indivizii. Semnificația alegerii individuale se pierde dacă altcineva în afara individului decide ce tip de conduită este bine ca

acesta să adopte, fără să aibă consimțământul acestuia iar argumentul pentru drepturile individuale trebuie să facă mai mult decât să indice observații empirice despre comportamentul individului, proprietate și control. Cu alte cuvinte, argumentul individualismului metodologic trebuie dublat de argumentul profund al individualismului normativ. Acesta stabilește și justifică în același timp considerații asupra următorului fapt: este moral dezirabil ca indivizii să se folosească de unicitatea pe care o au în calitate de persoane individuale. Resursele constitutive ontologice ale persoanei nu trebuie privite ca și cum ar intra într-o baterie comună de resurse. Ele nu trebuie privite nici măcar drept proprietăți personale, din moment ce problema nu se referă la rezultatele diferite în urma utilizării acestora. Nu aceasta trebuie să fie preocuparea instituțională cu privire la aspectele individuale fără externalitate publică.

Nu există nicio scală care să măsoare consecințele de eficiență ale unei alegeri exclusiv individuale în raport cu alta. Există numai ceea ce este bine pentru un individ la un moment dat. Interpretarea nu este individualistă, căci problema nu se referă necesar la alegerile pe care indivizii le fac într-un context de stare de natură. Din contră, putem face chiar o interpretare socială a sistemelor de preferințe individuale. Cu toate acestea, fie că valorizarea alternativelor este interpretată social sau în sisteme de interacțiune neregulate, drepturile individuale negative sunt forma operaționalizată a principiului individualismului normativ, care, în acest caz, este o metanormă. Divizorul comun al acestei diversități de manifestări este următorul. La nivelul metanormativ impersonal, numai indivizii fac alegeri și acționează. La nivel empiric, dacă vrem să acumulăm cunoștințe asupra unui fenomen social este recomandat ca metoda de explicare să se refere obligatoriu la cum anume deciziile individuale se agregă interacțional în decizii sociale²⁴.

Această îmbinare de considerații este fundamentală pentru înțelegerea conceptelor de interacțiune socială, relații de societate, cooperare socială. Interpretarea socială presupune, într-adevăr, că anumite elemente de cultură, informație, mediu fizic, anterioare deciziei individuale, explică alegerea individului. Aceasta nu înseamnă că schema de acțiune este reductibilă la a explica intenționalitatea, raționalitatea, utilitatea alegerii. Rezultatele procesului de socializare, elementele date în interacțiunea socială nu determină în mod necesar alegerea individului, în sensul că A (anterior lui B) explică obligatoriu B. La nivel empiric, schema de explicație de tip interacționist, cu forme mai mult sau mai puțin complexe și variate în funcție de fenomenul social care trebuie explicat, este nu doar relevantă, ci și indispensabilă pentru creșterea nivelului de tehnicitate. Este evident că diferențele relaționale explică diferențele cognitive și implicit diferențele de alegere. De altfel, aceasta este și semnificația unor provocări care au făcut carieră în științele sociale. Să presupunem că dorim să explicăm o alegere individuală X. Va trebui să stabilim ce tip de schemă este convenabilă pentru creșterea rigorii științifice. La modul general, în schema analitică vom include următoarele categorii de variabile²⁵.

Date despre procesul de socializare al individului (de pildă, deprinderi).

Date relative la resursele individului (materiale și cognitive-spre exemplu, individul nu poate alege să cumpere un produs decât dacă îl cunoaște sau dacă l-a mai folosit în trecut).

Reprezentarea scopurilor care trebuie atinse de individ.

Date referitoare la valorile sub-întrind reprezentarea scopurilor individului.

Date despre constrângerile structurale de mediu.

Date cu referire la constrângerile structurale determinate de sistemul social în ansamblu.

Date referitoare la elementele de schimbare ale constrângerilor, care apar în timp și la percepția individului despre aceste schimbări (individul poate să rateze oportunitatea de a se informa despre schimbările survenite).

Date cu privire la limitările de percepție a alternativelor.

La nivel metanormativ, substanțial, rămâne irelevant dacă decizia individuală este luată într-un context de acțiuni independente sau, din contră, într-un context social de interacțiune. Deoarece nu există forțe sociale exterioare individului²⁶, cărora acesta să nu li se poată opune, comportamentul actorilor rămâne intențional, rațional și anticipat. Aceasta este ceea ce individualismul normativ presupune. La acest nivel, elementele ce țin de cadrul decizional, listate anterior, nu fac obiectul unei interpretări. Cum știința a dat la o parte și a înlocuit autoritățile superioare de tipul statului sau lui Dumnezeu cu omul, aceasta din urmă a rămas singurul administrator al opțiunilor sale privind morala și finalitatea morală. Acesta a devenit însă și total responsabil pentru consecințe. Desigur că unii dintre indivizi, poate chiar mulți, nu vor dori din multiple motive (unora nu le va place să fie total responsabili de partea morală a vieții lor, de satisfacția lor cu societatea), să decidă singuri care sunt reperele normative care ar trebui să le ghideze comportamentele. Însă pe noi ne interesează ca cei care vor vrea să decidă pentru ei înșiși în problemele personale, să o poată face. Ne interesează să nu întretinem conflicte instituționale la nivelul alegerilor ce privesc viața și satisfacția individului.

Este de la sine înțeles că libertatea individuală este bine diferențiată de alte libertăți. „Existența individuală nu va fi aservită corpului colectiv [...], individul să fie suveran în afacerile publice dar sclav în toate raporturile sale private”²⁷. În afara condițiilor de acțiune colectivă politică, nu ne interesează dacă individul își folosește corect sau incorect resursele individuale. De fapt, libertatea individuală statuată prin intermediul principiului individualismului normativ este independentă de condițiile de participare la cooperare sau instituționalizare.

Așadar, nu există interese obiective sau morale unice ale subiectului. Acestea sunt noțiuni de tip normativ și nu pot fi adoptate decât în contextul unei științe sociale normative. Modelul de analiză ghidează alegerea principiilor anterioare constrângerilor instituționale. Acțiunea umană este presupusă intențională și rațională, iar principiul individualismului normativ provoacă urmările scontate numai dacă este securizat la nivel metaconstituțional. Este recomandat ca acesta să fie garantat înainte ca indivizii să intre opțional în orice nivel de cooperare sau instituționalizare. Dacă momentul metaconstituțional este momentul securizării drepturilor indivizilor, momentul constituțional este momentul asigurării condițiilor de instituționalizare și a constrângerilor. Față de cele menționate, justificarea individualismului normativ nu mai poate fi înțeleasă în termeni normativi, ci în termeni metanormativi.

Deseori, actorii politici se folosesc de concepte generalizate precum binele comun, bunul simț și normalitatea ori interesele obiective ale individului, încercând să justifice o responsabilitate a instituțiilor în sfera de alegere particulară a individului. De multe ori, indivizii se confruntă cu această încercare. Multor indivizi le este greu să fie responsabili, și probabil că acestui lucru i se datorează succesul unor structuri instituționale care controlează excesiv interesele private. Frecvent, instituțiilor li se atașează funcția de utilitate socială, justificând astfel participarea obligatorie la acestea.

În lumina explicațiilor acumulate în aceste pagini, putem să ne exprimăm acum îndoiala cu privire la susținerea empirică a argumentelor intereselor obiective, a moralei unice, a utilității sociale unice a unei instituții. Ceea ce vreau să subliniez este că, la modul ideal, participarea la instituții trebuie să fie voluntară, iar ieșirea din instituții trebuie să rămână și ea voluntară, pe tot parcursul operării instituțiilor. A aștepta un echilibru fragil sau o ruptură de echilibru instituțional (Riker: 2007), o tulburare de coaliții mai mult sau mai puțin lungă, pentru a putea ieși dintr-o instituție care nu mai gestionează resursele conform cu interesele noastre, se opune principiului individualismului normativ, pe care l-am fundamentat ca necesar unei societăți umane libere. Să ne imaginăm pe cineva care ar încerca toată viața să își retragă investiția din instituțiile ce administrează cultura și sănătatea. Motivația lui ar fi că toate bunurile specific consumului cultural și de sănătate sunt private. În aceste condiții, ar putea această persoană să nu mai contribuie prin impozitele sale la supraviețuirea acestor instituții? Răspunsul este că nu. Deseori, numai instituțiile politice au dreptul de a gestiona interese și resurse care pot fi, de altfel, administrate și în formule de ordine privată. Din acest punct de vedere, instituțiile politice funcționează precum instituții totale, la care trebuie să participăm în mod fatal. Există o serie de soluții, și ele sunt sugerate de emegenta organizațiilor intermediare, nonguvernamentale sau a firmelor. Acestea reprezintă sau completează reprezentarea intereselor indivizilor acolo unde statul nu ajunge să o facă.

Morală și instituții politice

Considerațiile tratate în paginile de față au plecat de la întrebarea următoare. *Poate exista o conexiune între morală și ordinea social-politic-legală?* Dacă da, la ce nivel este posibilă această conexiune și cum o putem justifica? În continuare, angajarea în această analiză a plecat de la considerațiile prezentate anterior. Atunci, am încercat să furnizez o gramatică evaluativă a legitimității instituțiilor. Am încercat să construiesc un instrument pentru a distinge între instituții drepte și legitime și instituțiile nedrepte și nelegitime. Am găsit apoi că ordinea socială nu transcende indivizii. Ca urmare, nici instituțiile nu pot transcende indivizii. Cadrul general care ne-a permis să estimăm legitimitatea unei organizări politico-legale avea la bază un set de criterii fundamentale structurale dezirabile. Am stabilit de asemenea că o instituție gestionează resursele participanților și se justifică prin reducerea costurilor de interacțiune și tranzacție. Cu toate acestea, a institui prin consens nu presupune renunțarea la libertatea individuală. Testul unanimității, combinat cu principiul individualismului normativ asigură protecție libertății individuale și deciziei colective democratice, legitime.

Am arătat că instituțiile sunt importante atunci când afectează membrii participanți. De aceea, instituțiile pentru care indivizii nu și-au dat consimțământul să participe nu ar trebui să afecteze formal indivizii, în sensul obligativității de participare. Exklusivitatea ar aparține instituțiilor politice strategice pentru supraviețuirea societății.

Instituțiile ating rar condițiile de echilibrare și au probleme de eficiență instituțională. Unii indivizi participanți nu sunt mulțumiți de modul în care sunt reprezentate interesele lor. În alte cazuri, sancțiunile asociate comportamentelor *ex ante* nepermise nu sunt aplicate (cazul ilustrat prin teoria principal-agent). Instituțiile ca echilibre optime sunt posibile prin respectarea unui model normativ (Buchanan: 1968, 1993) bazat pe trei condiții: menținerea unui nivel maxim de libertate garantat prin individualismul metodologic și

normativ, o regulă de alegere bazată pe criteriul unanimității și concentrarea pe nivelul metaconstituțional și constituțional mai degrabă decât pe nivelul postconstituțional al proceselor politice, alegerilor colective și cotidiene.

Gradul în care un sistem instituțional asigură libertate indivizilor săi este direct legat de gradul în care acesta permite structural folosirea indivizilor și determinarea comportamentului lor moral în absența consimțământului acestora (Rasmussen și Den Uyl:2008).

Concluzii

Instituțiile politice gestionează adesea interese exclusiv individuale (legate de libertatea negativă a individului). Interesele exclusiv individuale sunt cele care nu au externalitate asupra comunității sau societății. Am văzut cazul instituțiilor ce gestionează preferințele culturale ale indivizilor, ce se leagă în mod direct de finalitatea morală a indivizilor. Nu am putut identifica niciun argument în favoarea ideii că statul și instituțiile politice ar trebui să coordoneze finalitatea morală a indivizilor, în sens aristotelic. De asemenea, nu putem susține niciun argument pentru care libertățile negative fundamentale pot fi distribuite inegal, chiar și atunci când efectul este ameliorarea situației celor defavorizați în sensul principiilor dreptății lui Rawls. Să presupunem că statul ne obligă coercitiv să contribuim la instituțiile administratoare de bunuri culturale pentru a proteja indivizii care nu au resursele materiale necesare de a consuma bunuri culturale private.

Includerea acestui principiu ca fundament pentru o ordine presupune că nu există niciun caz în care să se admită excluderea cuiva de la aplicarea lui. Aceasta implică faptul că nicio morală nu va fi favorizată structural în raport cu altele. Din principiul individualismului normativ și metodologic reiese că nu este posibilă referirea la morală fără apelul la persoană și la raporturile sale private. Individul nu este animat de forțe sociale exterioare, iar fenomenele și regularitățile sociale se explică prin compunerea de acțiuni individuale raționale, intenționale și utilitare.

Individualismul normativ este absolut necesar în orice condiții și în orice tip de societate a cărei misiune este să garanteze exigența libertății indivizilor săi. Pentru a produce efectele estimate de teorie, acesta nu poate fi instituit decât la nivel metaconstituțional, înainte de discutarea oricăror norme sau morale publice. Cu alte cuvinte, principiul este mai degrabă metanormativ decât normativ. Din aceasta, reiese că se poate admite o conexiune între instituțiile politice și morală *numai* în măsura în care intrarea și ieșirea relativ la acestea sunt voluntare. Mai mult, instituțiile pot gestiona orice tip de resurse, inclusiv resurse legate de drepturile individuale (deci se pot adresa inclusiv problemelor de morală) dacă participarea la acestea este liberă.

Relevanța principiului individualismului normativ nu se rezumă doar la nivel metaconstituțional, ci și la nivel metodologic. Este recomandabil ca structura oricărui fenomen social studiat, oricât de complex ar fi, să se reducă, într-un fel sau altul, în ultimă instanță, la fiecare individ participant la fenomenul respectiv. Bineînțeles, recomandarea este valabilă pentru cooperarea ca act individual liber, rezultată prin consimțământ. Faptul că explicația oricărei situații sociale se va concentra asupra acțiunilor individuale nu împiedică posibilitatea ca schema de analiză să ia forme mai mult sau mai puțin complexe.

Note

1 Din latină, sensul termenului este *instituere*: a ridica, a întemeia, a așeza iar din *instutio*: așezământ, întemeiere, înființare și deprindere, obicei, regulă de purtare.

2 *Normele* reprezintă preferințe legate de prescripții despre acțiuni și rezultate care nu se concentrează pe câștiguri individuale imediate. Normele reglează comportamentul indivizilor și pot fi de tipul interdicțiilor, indicațiilor și modelelor de comportament. Ostrom, Elinor (2005): *Developing a method for analyzing institutional change*, Workshop in Political Theory and Policy Analysis, p. 13.

3 Instituția gestionează resursele participanților săi.

4 Sau care devine publică.

5 Să considerăm, spre exemplu, cazul Ministerului Culturii și Cultelor în România. O parte din impozitul nostru este direcționat în fondurile de stat pentru cultură. În aceste condiții, statul finanțează preferențial anumiți artiști în defavoarea altor artiști. Cum arta este expresie particulară a creativității umane, înseamnă că și alegerea individului cu privire la ce este artă, frumos sau ce îl face să se simtă cultivat sau instruit trebuie să fie particulară. De aici devine limpede că libertatea individuală va fi încălcată în cazurile în care unele resurse individuale vor fi gestionate contrar anumitor interese. De pildă, poate că cineva consumă produse culturale prestate de operatori culturali pe care statul nu îi finanțează. La nivel pragmatic, în ultima perioadă (septembrie-octombrie 2009), Ateneul Român și-a anulat spectacolele în urma unui conflict management-artiști, Teatrul de Comedie suferă modificări de distribuție din cauza unui proces de hărțuire sexuală, proiecția de filme în cinematografele de stat se face în săli aproape goale, ce nu beneficiază de servicii de utilitate precum încălzire în timpul iernii, multe dintre muzee sunt mai mult închise accesului public, numeroase piese de artă sunt prost întreținute din lipsa remunerării suficiente a restauratorilor, piesele de muzeu nu beneficiază decât rar de etichete în limbi de circulație internațională, ș.a. Pe de altă parte, unii contributori la serviciile publice de cultură nu ajung să viziteze, spre exemplu, muzeele publice în timpul programului de zi din lipsă de timp (lucrează ziua, spre exemplu). În sfârșit, discuția ne duce cu gândul la cât de necesar este ca serviciile culturale să fie publice. Pesemne că cineva va răspunde că este necesar ca acestea să rămână administrate în acest fel, deoarece promovează și perpetuează valorile, morala, frumosul, virtuțile în general. Însă imediat, abordarea noastră va arăta că valorile și morala sunt încruștrații adânci și stabile la nivelul conștiinței, iar conștiința nu este colectivă, ci individuală. Soluția ideală ar fi, bineînțeles, ca indivizilor nemulțumiți de modul în care li se gestionează interesele, să li se permită retragerea investiției. De altfel, „să li se permită” ar fi un termen exagerat în condițiile în care o instituție este legitimă numai dacă indivizii o consimt. Cum acest tip de soluție pare că nu are niciun sens practic, fiind aplicabilă mai mult ideatic, rămâne totuși posibilitatea în termeni reali ca indivizii să își redirecționeze procentul care în mod normal revenea în bugetul de stat culturii, către un operator cultural oarecare, pe care el îl alege, care ar putea să funcționeze precum o organizație neguvernamentală, ca un eventual compromis în interacțiunea cu multele alternative colectiviste. Probabil vom observa că va exista mai mult interes privat în a finanța echipe de fotbal locale decât muzee, teatre și case de cultură. Cu toate acestea, indivizii care nu consumă produsele culturale pe care statul le alege preferențial, vor putea să nu mai susțină financiar operatorii culturali care oferă aceste produse. Ideea subliniată este că nu este moral ca statul să dicteze moralitatea individului. Aceasta ține de libertatea și drepturile individuale. Prin urmare, această soluție aplicată, libertatea individuală nu va mai fi încălcată.

6 Locke, John (1999) *Al doilea tratat despre cîrmuire. Scrisoare despre toleranță*. trad. din limba engleză Editura Nemira, București, cap. VII, p 104.

7 Ibidem.

8 Ibidem.

9 Oamenii nu sunt îngerii, susține Hamilton.

10 Legitim este referentul pentru ceea ce consimt participanții la alegerea colectivă.

11 Am stabilit în cercetări anterioare în ce condiții instituțiile sunt legitime. Simplificând, ceea ce consimt oamenii este legitim.

12 Costurile de tranzacție vor fi foarte mari.

13 Buchanan, James (1962): *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, online edition, Chapter 2, *The Individualistic Postulate*.

14 În lucrarea anterioară am arătat că potrivit abordării *constitutional political economy* asupra instituțiilor politice (Coleman:1990), atunci când actorii sunt liberi și puși în situația de a face o alegere de tip Pareto optimal sau superior, este de la sine înțeles că ei vor agreea regulile care asigură o funcționare eficientă. Mai exact, indivizii raționali și liberi nu vor face decât o alegere Pareto optimal.

15 Rasmussen and Den Uyl (2008): *Norms of Liberty*, Penn State Press, p.83.

16 În engleză, *Local Knowledge*.

17 Rasmussen and Den Uyl (2008): *Norms of Liberty*, Penn State Press, p.76.

18 *Idem*.

19 Ludwig Van den Hauwe (2005): *Constitutional Economics*, p. 4.

20 Rasmussen and Den Uyl (2008): *Norms of Liberty*, Penn State Press, p.80-90.

21 Popper, Karl (1963) 2001: *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice*, Editura Trei.

22 Nu mă refer aici cu precădere la explicații de tip verbal, pe care le poate furniza individul, ci mai degrabă la ideea clasică promovată de susținătorii individualismului metodologic, anume că analiza acțiunilor sociale cere, în cele din urmă, apelul la acțiunea individuală.

23 O paradigmă explicativă de tip marxian, arată, de pildă, cum indivizii, în condiții de ordine instituțională (deci politică) se pot determina independent de interacțiunea cu ceilalți, fără să riște sancțiuni morale sau legale pentru efectele pe care acțiunile lui le-ar putea atrage asupra situației celuilalt. În unele situații, putem aduce argumente profunde în sprijinul ideii că bunăstarea, ca fenomen social, poate fi consecința compunerii acțiunilor individuale independente.

24 Vanberg, V.J. (1994), *Rules and Choice in Economics*, London, Rotledge, p.1.

25 Adaptat după Boudon, Raymond (1993), *Effets pervers et ordre sociale*, Presses Universitaires de France, *Determinism sociaux et ordre sociale*.

26 În sens durkheimian. Să luăm, de pildă, tradiția. Comportamentul individului relativ la tradiții se manifestă, de regulă, în trei feluri. Acesta se poate supune unei tradiții admitând-o ca atare. Al doilea tip de raportare este de a contesta ordinea perpetuată prin intermediul tradiției. A treia variantă de raportare este de a o accepta critic. Cele trei cazuri arată că indivizii nu se supun tradiției ca unei forțe exterioare totale. Fiind dotați cu rațiune, ei se vor folosi de aceasta fiecare, mai mult sau mai puțin. În fond, problema libertății individului de a alege în problemele relevante pentru sine implică problema responsabilității. Având rațiune și libertate să o folosească în problemele de ordin privat, individul are și deplina responsabilitate. Cu alte cuvinte, măsura în care se va folosi de rațiunea sa în problemele private, precum și consecințele acesteia, rămâne, de acum, o problemă individuală și nu una de morală publică.

27 Constant, Benjamin (2001) *Scrieri politice*, Editura Nemira, *Despre libertate la antici și la moderni*, p. 25.

Bibliografie:

- Buchanan, James (1962): *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, online edition
- Buchanan, James (1993): How can constitutions be designed so that politicians who seek "to serve" public interest can survive?, *Constitutional Political Economy*, Vol. 4, No. 1
- Constant, Benjamin (2001): Scrieri politice, *Editura Nemira*
- Edwald, Francois (1990): Norms, Discipline and The Law, *Representations*, No. 30, *Special Issue: Law and the Order of Culture*, Spring, pp. 138-161.
- Gorr, J. Michael (1989): *Coercion, Freedom and Exploitation*, New York, Peter Lang
- Hayek, F.A. (1979): *The Political Order of a free People*, Vol. 3, Law, Legislation and Liberty, London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Hasnas (1995): Are There Derivative Natural Rights?, *Public Affairs Quarterly*, 9, No.3.
- Kolin, Andrew (1992): *The Ethical Foundations of Hume's Theory of Politics*, New York: Peter Lang
- Locke, John 1690(1999) :Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță. trad. din limba engleză *Editura Nemira*, București
- Miroiu, Adrian (2007): *Fundamentele politicii*, vol II, *Polirom*, Iași.
- Ostrom, Elinor (2005) :Developing a method for analyzing institutional change, *Workshop in Political Theory and Policy Analysis*
- Ostrom, Elinor (2005): *Understanding Institutional Diversity*, Princeton University Press, Princeton.
- Rasmussen and Den Uyl (2008): *Norms of Liberty*, Penn State Press
- Vanberg, V.J. (1994): *Rules and Choice in Economics*, London, Rotledge.
- Vanberg, V.J.(1986): Individual choice and constitutional constraints – The normative element in classical and contractarian liberalism, *Analyse and critique*, 113-149.
- Zamfir, C. (2004): O analiză critică a tranziției, Iași, *Polirom*.